

ENDÜLÜSLÜ ŞAİR İBN HAFÂCE'NİN TABİAT ŞİİRLERİ

The Nature Poetry of the Andalusian Poet Ibn Khafādja

Esat AYYILDIZ¹

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 03.11.2020
Kabul Tarihi : 11.12.2020
Yayın Tarihi : 22.06.2021

Özet

Tabiat şiirlerini yüksek bir nazım seviyesine ulaştıran Ebû İshak İbrahim b. Ebî'l-Feth İbn Hafâce, Endülüs'ün en meşhur şairlerinden biriydi. İbn Hafâce 450/1058 senesinde, ömrünün büyük bir kısmını geçireceği Cezîratu Şukr'da dünyaya gelmiştir. O, mühim şahıslar ve hamiler için, onlardan gelecek ihsanların beklentisiyle methiyeler nazmetmeyecek kadar zengindi. Bu sayede tabiat şiirlerine odaklanmak için gerekli zamanı ve enerjiyi bulabilmişti. Tabiat şiirleri nazmeden Endülüslü pek çok şairin arasındaki en önemli kişinin, İbn Hafâce olduğu kabul edilmiştir. Dağları, ırmakları, akarsuları, bahçeleri, ağaçları, meyveleri ve çiçekleri, orijinal ve güzel şekilde betimlemesi, ona el-Cennân (Bahçıvan) lakabını kazandırmıştır. Aynı zamanda kendisine Endülüs'ün Senevberî'si mahlası da verilmiştir. İbn Hafâce ilhamlarının büyük bir çoğunluğunu, el-Buhturî, es-Senevberî, eş-Şerîf al-Radî, Abdu'l-Muhsin es-Sûrî ve Mihyâr ed-Deylemî gibi seleflerinden almıştır. Buna mukabil olarak yeğeni İbnu'z-Zekkâk gibi haleflerini de etkilemiştir. Nevi şahsına münhasır bir yolla, altmış dört yaşında bizzat kendisi tarafından tedvin edilen divanında, doğa teması baskın konumdadır. İbn Hafâce şiirlerinde genellikle doğayı kişileştirmekte ve özlem, üzüntü, sıla hasreti ve melankoli gibi insana has duygulara yoğunlaşmaktadır. Doğa onun şiirlerinde, aşkın, içki meclisinin yahut yolcuğun bir arka planı olarak değil, bilakis bir ana tema olarak kullanılmaktadır. Bahçe temasını işlemesi hasebiyle, onun Endülüs'teki ravdiyyât şiirlerinin mühim bir temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür. İbn Hafâce'nin en büyük avantajlarından birisi, gerçekten de harika bir doğaya sahip olan Endülüs'te yaşamış olmasıdır. Endülüs'ün bahçeleri, daha ılıman bir iklime yerleşmek için Kuzey Afrika'yı boydan boya geçmiş olan çöl sakinleri için hak edilmiş bir ödül olarak görülmektedir. İspanya'nın Araplar tarafından, ilahî cennetin dünyadaki bir yansıması olarak tahayyül edildiği aşikârdır. İbn Hafâce bir şiirinde, Endülüs halkına cehenneme girmekten korkmamalarını, zira cennetten sonra cehenneme girilemeyeceğini salık vermektedir. İbn Hafâce'nin Endülüs şiirinde yeni bir başlangıç müjdecisi olduğunu söylemek mümkündür. Bazı edebiyat tarihçilerine göre, onun Endülüs şiirinde gerçekleştirdiği değişim, doğayı ele alışıyla yahut dünyaya ilişkin muayyen yaklaşımlarıyla bağlantılıdır. İbn Hafâce'nin gençlik ve yaşlılık, yaşam ve ölüm gibi belli başlı varoluşsal sorunlara yaklaşımı ve bunları somutlaştırma eğilimi son derece dikkat çekicidir. Söz konusu varoluşsal tutum, daha sofistike şiirlerinde, orijinal, zengin ve derinlikli bir zihni yansıtmaktadır. Keza İbn Hafâce'nin bu husustaki özgünlüğü, dağarcık, üslup ve sözdizimi açısından da ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu makalede, İbn Hafâce'nin tabiat şiirleri ve şiirsel üslubu bilimsel bir metotla tetkik edilmiştir. Bunun yanı sıra onun öne çıkan birkaç şiirinden örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı • İbn Hafâce, Tabiat Şiirleri • Endülüs Edebiyatı • Endülüs Şiiri.

GİRİŞ

İbn Hafâce, Endülüs'ün en saygı duyulan şairlerinden biridir. İsminin tam hali, Ebû

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü/Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, esatayildiz@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8067-7780>

İshak İbrahim b. Ebî'l-Feth b. 'Abdillâh b. Hafâce el-Endelusî şeklindedir¹. Mülûkû't-Tavâif ve Murâbıtlar döneminde yaşamış olan şair, Valensiya'da yer alan Şukr beldesinde, 450/1058 senesinde dünyaya gelmiştir. Cezîratu Şukr olarak da bilinen bu mıntaka, Endülüs'ün güzel tabiatıyla öne çıkmış bölgelerindendir. Şair yaşamının büyük bir bölümünü memleketinde geçirmiş, güzel bir eğitim almış, Arapçanın ve Arap edebiyatının inceliklerine hâkim olmuştur. Gençlik yıllarında *mucûn* şiirlerine ilgi göstermiş olmasına rağmen, orta yaşlarında zühde yönelmiştir. Keza evlilik yapmamasının nedeni olarak da zahitliği benimsemesi gösterilmektedir. Kendi yaşamını idare ettirebilecek kadar zengin olan İbn Hafâce, methiyeciliği bir gelir kapısı olarak görmemiştir. Önceleri hükümdarlara yakınlık göstermeyen şair, Murâbıtların gelişini bir kurtuluş olarak görmüş ve hiçbir hükümdara methiye nazmetmemesine karşın, Murâbıt hükümdarına ve onun etrafında bulunan kadı ve idarecilere methiyeler söylemiştir. Ne var ki şairin ismini duyuran faaliyetleri bundan ileri gelmemektedir. 533/1137 senesinde vefat eden İbn Hafâce'nin, daha ziyade *vaşf* sanatına yoğunlaştığı ve kendisini tabiat şiirlerine adanmış gözlemlenmektedir².

İbn Hafâce'nin divanı, arkadaşlarının istekleri üzerine, altmış dört yaşındayken bizzat kendisi tarafından tedvin edilmiştir. Doğaya adanmış şiirlerin baskın konumda olduğu divanında, methiye, mersiye, *zuhdiyyât*, *ihvâniyyât* ve gazel şiirleri de bulunmaktadır. Onun divanını ayrıcalıklı kılan önemli bir husus, şairin şiir sanatı hakkındaki bazı fikirlerini açıkladığı ve kendisine yöneltilen eleştirilere yanıt verdiği bir mukaddime bölümünü içeriyor olmasıdır. Divanda kafiye esasına göre alfabetik tertibi esas alan alışıldık üslup takip edilmemektedir. Çoğu şiiri, mensur takdimlerle birlikte kayıt altına alınmış durumdadır. Söz konusu ifadeleri, bizzat İbn Hafâce'nin kendisinin yazdığı tahmin edilmektedir; ama bu metinlerde üçüncü şahsın kullanılması dikkat çekicidir. İbn Hafâce'nin kendi üslubunda olan mezkûr düzyazılar, şairden başka kimsenin bilemeyeceği kişisel hususlara da değinmektedir. Üstelik bazen üçüncü şahıstan birinci şahsa ani bir geçiş yapılmaktadır. İbn Hafâce tarafından, üçüncü şahsın sürekli kullanımının oluşturduğu monotonluğun kırılması maksadıyla bu yol izlenmiş olabilir. Yahut râvilerin birinci şahsı üçüncü şahsa dönüştürmüş olması ihtimali, bu durumun muhtemel bir diğer gerekçesi olarak gösterilebilir. Mamafih Mustafa Selâme en-Neccârî, İbn Hafâce'nin divanını ilk kez neşrettiğinde, kafiye esasına göre alfabetik bir sıralamayı tercih etmiş, ayrıca şairin uzun mukaddimesine ve taliklerine yer vermemiştir. İbn Hafâce'nin *ihvâniyyât* şiirleri, divanının takriben üçte birini teşkil etmektedir. Öte yandan az sayıdaki methiye ve mersiyesinin, genellikle neo-klasik tarzda olduğu ve bunlarda *aqlâl* ve *rahîl* bölümlerine yer verildiği gözlemlenmektedir³.

¹ Ebû 'Abdillâh Şemsettin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, Kâhire: Dâru'l-İlâhî, 1427/2006), 14/453.

² Aida Qasimova, *Ərəb Ədəbiyyatı: V-XIII Əsrlər* (Bakü: Qasimova A.Ş., 2019), 522-523.; Şevki Dayf, *el-Fennu ve mezâhibuhu fi's-şi'ri'l-'Arabî* (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 444.; İhsan Abbâs, *Târîhu'l-edebî'l-Endelusî: 'Asru'l-Tavâ'if ve'l-Murâbîtin* (Amman: Dâru's-Şurûk, 1997), 165.

³ Rahmi Er, "İbn Hafâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/534-535.; R. P. Scheindlin, "İbn Khafâja, Abû Ishâq İbrâhîm", *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami - Paul Starkey (Londra-New York: Routledge, 1998), 1/342-343.; Magda M. al-Nowaihi, *The Poetry of Ibn Khafâjah*:

İbn Hafâce hakkında Türk dilinde yapılmış ilk müstakil çalışma, Rahmi Er'in 1991 senesinde yayımladığı öncü ve ilham verici makalesidir. Keza *İslâm Ansiklopedisi*'nde İbn Hafâce'ye hasredilen maddenin yazarı da Rahmi Er'dir⁴. Öte yandan 1990'da M. Faruk Toprak, Endülüs şiirindeki mersiyeleri ele aldığı doktora tezinde, İbn Hafâce'nin bazı mersiyelerine yer vermiştir⁵. Türkiye'deki Endülüs çalışmaları için önemli bir mihenk taşı olan bu eser, 2014 senesinde kitap olarak da neşredilmiştir⁶. Ayrıca 2004 senesinde, Hayati Öncel tarafından, Nevzat H. Yanık'ın danışmanlığında bir yüksek lisans tezi hazırlanmış, daha sonra bu tezden İbn Hafâce'nin şiirlerindeki tasvir konusunu ele alan bir makale de yayımlanmıştır⁷. Endülüs'teki tabiat şiirlerini incelemek isteyen araştırmacılar için, Nevzat H. Yanık'ın *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri* adlı özgün çalışması, başvurulması gereken ilk kaynaktır. Ayrıca ismi geçen çalışmada, İbn Hafâce'nin şiirlerinden bazı güzide parçalar da Türkçeye kazandırılmış durumdadır ve konunun daha iyi kavranılması için muhakkak incelenmelidir⁸.

Bizim çalışmamız, İbn Hafâce'nin tabiat şiirlerinin daha dar bir çerçevede, müstakil olarak incelenmesine yoğunlaşmaktadır. Bu makalenin sınırlandırılmış bir konuyu ele alması ve şairin hayatıyla kariyerine ilişkin bilgilerin daha önceki çalışmalarda yeterince aktarılmış olması hasebiyle, giriş kısmında değinilen kısa malumatın haricinde, bütünüyle şairin tabiat şiirlerine ağırlık verilecektir. İbn Hafâce'nin tabiat şiirlerinde doğayı ve kozmolojiyi ele alırken nasıl bir yol izlediğinin ve hangi temalara eğilim gösterdiğinin tetkiki makalenin temel gayesidir. Bu doğrultuda çalışmanın birincil kaynağı, tahmin edileceği üzere şairin kendi divanıdır. Öte yandan İbn Hafâce'ye ilişkin modern araştırmacıların çalışmaları da incelenmiş ve bunlardan da yararlanılmıştır. Onun tabiat şairliğine yaklaşımının doğru şekilde değerlendirilmesi noktasında, bulgulara birincil kaynaktan delil getirilmesi mühimdir. Bu yüzden divanında temayüz eden tabiat şiirlerinden seçilmiş bazı kullanışlı örnekler, Türkçe tercümeleriyle birlikte aktarılacaktır.

1. İbn Hafâce'nin Tabiat Şairliği ve Şiirlerinin Edebî Değeri

İbn Hafâce, Endülüs'te tabiat şiiri nazmeden pek çok şairin arasından sıyrılarak Arap şiirinde ayrıcalıklı bir konuma yerleşmiştir. Bahçe temasını ve ilişkili konuları işlemesi hasebiyle, onun Endülüs'teki *ravdiyyât* şiirlerinin mühim bir temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim genellikle çiçekleri konu edinen *nevriyyât* sanatından çok *ravdiyyât* sanatıyla ilişkilendirilmektedir⁹. Tabiat şiirlerine fazlaca yoğunlaşmış olması hasebiyle,

A Literary Analysis (Leiden-New York-Köln: E. J. Brill, 1993), 4.

⁴ Bk. Rahmi Er, "İki Endülüs Şairi: İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce", *DTCF Dergisi* 35/2 (1991), 87-125.; Er, "İbn Hafâce", 19/534-535.

⁵ Bk. M. Faruk Toprak, *Endülüs Şiirinde Mersiye* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990).

⁶ Bk. M. Faruk Toprak, *Endülüs Şiirinde Mersiye* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014).

⁷ Bk. Hayati Öncel, *İbn Hafâce (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiiri)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).; Hayati Öncel, "İbn Hafâce'nin Şiirlerinde Tasvir", *İ. Ü. Şarkiyat Mecmuası* 23 (2013), 115-144.

⁸ Bk. Nevzat H. Yanık, *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri* (Erzurum: Fenomen Yayınları: 2019).; Doğudaki tabiat şiirlerine ilişkin ayrıca bk. Nevzat H. Yanık, *Arap Şiirinde Tasvir (Cahiliye – Abbasiler)* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2010).

⁹ Brigitte Foulon, "Les representations paysageres dans la poesie descriptive d'Ibn Hafâğa: Analyse de la structure

kendisine “Bahçıvan” manasına gelen “Cennân” lakabı verilmiştir. İbn Hâfâce’nin en büyük avantajlarından birisi, olağanüstü bir doğaya sahip olan Endülüs’te yaşamış olmasıdır. Endülüs’ün bahçeleri, daha ılıman bir iklime yerleşmek için Kuzey Afrika’yı boydan boya geçmiş olan çöl sakinleri için hak edilmiş bir ödül olarak görülmektedir. Hatta İspanya coğrafyasının, Araplar tarafından, ilahî cennet vaaadinin dünyadaki bir yansıması şeklinde telakki edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin; İbn Hâfâce bir şiirinde, Endülüs halkına cehenneme girmekten korkmamalarını, zira cennetten sonra cehenneme girilemeyeceğini salık vermektedir. Böylelikle Endülüslü şairler, İspanya’nın bugüne kadar korunmuş olan pek çok doğal güzelliğini methetmişlerdir¹⁰.

Endülüs pek çok dinamiğiyle farklı bir coğrafya olmasına karşın, doğu kültüründen ve edebiyatından kopuk değildir. Hatta Endülüs’ün kendini kanıtlamış şairlerine, doğunun büyük nazım ustalarının namından hisse verilmesi, bu ikili ilişkinin bariz bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bu dağıtımlardan İbn Hâfâce’nin payına düşen, “Endülüs’ün Şanevberî’si” lakabı olacaktır¹¹. Bilindiği üzere, bizzat çiçek yetiştiricisi olan Ebû Bekr eş-Şanevberî (ö. 334/945-46), şiirlerinde bahçeleri, bitkileri, arazileri ve bunların mevsimsel değişimlerini ele alan bir şairdir¹². İbn Hâfâce’nin tabiat şiirleri hususundaki ilhamlarının büyük bir çoğunluğunu, Doğulu şairlerden aldığı anlaşılmaktadır. Bunların arasında eş-Şerif er-Râdî (ö. 406/1015), ‘Abdu’l-Muhsin eş-Şûrî (ö. 419/1028), Mihyâr ed-Deylemî (ö. 428/1037), el-Buhturî (ö. 284/897) ve eş-Şanevberî gibi önemli isimleri saymak mümkündür. Ayrıca onun yağmacı şairlerden (şâ‘alîk) etkilendiği de bilinmektedir. Öte yandan İbn Hâfâce’nin şiirlerinde kullandığı üslup, haleflerinin üzerinde son derece etkili olacaktır. Hatta “hafâcî üslubu” diye tabir edilen şiirsel bir stil şekillenecek ve Endülüs’te uzunca bir müddet etkinliğini sürdürecektir. García Gómez (ö. 1995), hafâcî üslubunun Gırnata Emirliğinin yıkılışına kadar devam ettiğini söylemektedir. İbn Hâfâce’nin, yeğeni İbnu’z-Zekâk (ö. 530/1137) başta olmak üzere, bir dizi Endülüslü şairi etkilediği anlaşılmaktadır¹³.

İbn Hâfâce’nin tabiat şairliğine yönelmesi, muhtemelen kendi asrının toplumsal ve politik hadiselerinden uzak bir yaşam sürmesiyle bağlantılıdır. Bu nedenle şiirlerinde genellikle dağlar, ırmaklar ve vadiler gibi coğrafi unsurlar; ağaçlar, çiçekler, meyveler ve hayvanlar gibi canlı varlıklar; yıldız, güneş, ay ve samanyolu gibi kozmolojik figürler; çiğ, yağmur, kar ve dolu gibi meteorolojik olaylar ele alınmıştır¹⁴. Doğayla bütünleşik birisi olduğu anlaşılan şair, tabiata adeta bir dost yahut âşık nazarıyla bakmaktadır. Çevresindeki

hypsométrique du paysage et de l'action des météores”, *Arabica* 51/1 (2005), 67.

¹⁰ Yanık, *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*, 27-28.; Abdelwahab Meddeb, *Islam and the Challenge of Civilization*, çev. Jane Kuntz (New York: Fordham University Press, 2013), 108.

¹¹ Mustafa Sadık er-Râfî’î, *Târîhu âdâbi’l-‘Arab*, haz. Abdullah el-Munşâvî – Mehdi el-Behkîrî (Mansûre: Mektebetu’l-İmân, ts.), 2/227-228.

¹² Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums* (Leiden: E. J. Brill, 1975), 2/501-502.

¹³ F. de la Granja, “İbn Khafâdja”, *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1986), 3/822-823.; Nadia Yaqub, “Some of Us Must Depart: An Intertextual Reading of the Mountain Poem By Ibn Khafâjah”, *Journal of Arabic Literature* 30/3 (1999), 240-257.; Sam Liebhaber, “al-Shanfarâ and “The Mountain Poem” of Ibn Khafâja: Some Observations on Patterns of Intertextuality”, *Journal of Arabic Literature* 34/1/2 (2003), 107-121.

¹⁴ Bk. İbn Hâfâce, *Divânü İbn Hâfâce*, thk. Abdullah Sende (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1427/2006).

güzellikleri neşe verici bir memba olarak görmesi, dinleyicilerin doğadan aldığı hazzı da arttırmakta, onları adeta betimlenen sahnelerin gözlemcisi haline getirmektedir.

İbn Hâfâce'nin manzumeleri doğanın güzelliklerini yansıtan bir ayna gibidir. Bu minvaldeki şiirleri aracılığıyla, Endülüs efsanesinin beslenmesine de büyük katkılar sağlamıştır. Manzumelerinde adeta bitkilerin yaşamına ruh vermekte, elementlere şahsiyet atfetmekte ve onlara insansı özellikler kazandırmaktadır¹⁵. Daha veciz bir ifadeyle, İbn Hâfâce'nin şiirlerinde genellikle doğayı kişileştirdiğini söylemek mümkündür. Doğa unsurlarına insanî duygulardan pay verilmesi önemli bir gelişmedir. Nitekim bunlar artık eskisi gibi yalnızca aşk, içki ve eğlence sahnelerinin arka planı olarak kullanılmamaktadır. Hatta İbn Hâfâce bazen doğa olaylarının harici tasvirini asgari seviyeye indirmekte, bunun yerine özlem, üzüntü, yabancılaşma, ölüm ve vatan hasreti gibi insana has duygulara yoğunlaşmaktadır. Böylelikle tüm bu hususlar ele alınan figüre yansıtılabilmektedir. Eleştirmenler onun bu bağlamdaki en önemli şiirinin, geniş, karanlık ve melankolik bir dağ konu edindiği kasidesi olduğu kanaatindedir¹⁶. Bu yüzden İbn Hâfâce'nin *teşhis* yahut *kışileştirme* sanatından nasıl yararlandığının tetkik edilebilmesi için, ilerleyen sayfalarda söz konusu kasidesi ele alınacaktır.

2. İbn Hâfâce'nin Tabiat Şiirlerindeki Özgünlüğü

İbn Hâfâce'nin Endülüs şiirinde yeni bir başlangıcın müjdecisi olduğunu söylemek mümkündür. Bazı edebiyat tarihçilerine göre, onun Endülüs şiirinde gerçekleştirdiği değişim, doğayı ele alışıyla, bazılarına göreysel dünyaya ilişkin muayyen yaklaşımlarıyla bağlantılıdır. İbn Hâfâce'nin gençlik ve yaşlılık, yaşam ve ölüm gibi belli başlı varoluşsal sorunlara yaklaşımı ve bunları somutlaştırma eğilimi son derece dikkat çekicidir. Söz konusu varoluşsal tutum, daha sofistike şiirlerinde, orijinal, zengin ve derinlikli bir zihni yansıtmaktadır. Keza İbn Hâfâce'nin bu husustaki özgünlüğü, dağarcık, üslup ve sözdizimi açısından da ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Selma el-Ḥadrâ' el-Ceyyûsi bu bağlamda, onun bazı şiirlerinin önemli ve çok belirgin bir lengüistik gelişime tekabül ettiğini öne sürmektedir¹⁷.

İbn Hâfâce'nin tabiat şairliğini şekillendiren belirgin kullanımlardan biri, makrokozmetik bir fenomenin, bir bahçe bağlamına yansıtılmasıdır¹⁸. Öte yandan kozmolojik mukayeselerin ve metaforların İbn Hâfâce'nin selefleri tarafından da *medîh* şiirlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Övülen kişinin ay, yıldız ve güneş gibi semavi cisimlerle ilişkilendirilmesi, Câhiliye şiirlerinde dahi vakidir. Keza Emevî döneminde Cemîl b. Ma'mer (ö. 82/701) sevgilisini aya benzetmektedir¹⁹. Modern Arap edebiyatında bile hâlâ devam ettirilen bu

¹⁵ Meddeb, *Islam and the Challenge of Civilization*, 108.

¹⁶ Scheindlin, "İbn Khafāja, Abū Ishāq İbrāhīm", 1/342-343.

¹⁷ Salma Khadra Jayyusi, "Nature Poetry in al-Andalus and the Rise of Ibn Khafāja", *The Legacy of Muslim Spain*, ed. Salma Khadra Jayyusi (Leiden: E. J. Brill, 1992), 379.

¹⁸ G. J. H. van Gelder, "Nature, in classical poetry", *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami - Paul Starkey (Londra-New York: Routledge, 1998), 2/582-584.

¹⁹ Esat Ayyıldız, "et-Tayyib Sâlih'in "Mevsimü'l-Hicre ile's-Şemâl" Adlı Romanının Tahlili", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 58/1 (2018), 681. Cemil b. Ma'mer bu konuda şunları söylemektedir: "O güzellik

gelenek, Endülüs edebiyatında da geniş şekilde kullanım alanı bulmuştur. Şairin kolundaki sevgilinin güzelliğinden utanan ayın bir bulutun ardına saklandığının anlatıldığı şiirler bulunmaktadır. Hatta banyo kubbesi ve gözleme gibi günlük yaşama özgü unsurların betimlenmesinde dahi ayın kullanıldığı manzumeler mevcuttur. Dolayısıyla kozmolojik metaforlar, İbn Hafâce'den önce hali hazırda önemsizleştirilmiş durumdadır²⁰. Buna rağmen, İbn Hafâce'nin gökle yeri etkileyici bir üslupla birleştirdiğini söylemek mümkündür. Örneğin; onun bu minvaldeki bir şiirinde, misvak ağacı (*erâk*) tarafından gökyüzünün bir çadırımsıcasına nasıl kurulduğu konu edilmektedir. Samanyolu, yıldızlar, gök cisimleri, dereler, çiçekler ve güzel bir kadın, birbirinden ayırt edilmesi zor bir dizilimde, pek insicamlı bir bütünlükte dinleyiciye sunulmaktadır:

1. وَأَرَاكَتَ صَرَثَ سَمَاءَ فَوْقَنَا تَنَدَى وَأَفْلَاكَ الْكُؤُوسِ تُنَادِرُ

2. حَفَّتْ بِدَوْحَتِهَا مَجْرَةُ جَدُولٍ نَزَرَتْ عَلَيْهِ نُجُومُهَا الْأَزْهَارُ

3. وَكَانَتْهَا وَكَانَ جَدُولَ مَائِهَا حَسَنَاءُ شُدَّ بِخَصْرِهَا زَنَارُ²¹

“1. Misvak ağacı, çiyli semayı üzerimize (çadır gibi) çattı; kadehlerin gök cisimleri ise (etrafımızda) dönmektedir.

2. Derenin Samanyolu onun (muazzam) gölgeğiyle sarmalanmıştır. Çiçekler onun üzerine yıldızlarını saçmıştır.

3. (Şekil itibarıyla etrafındaki) dere, adeta beline zünnâr dolanmış güzel bir kadın gibidir.”

Kozmolojik kullanımlar bir tarafa, İbn Hafâce'nin tabiat şiirlerindeki *hamriyyât* unsurlarına, bazı yenilikçi yaklaşımların bulunması maksadıyla dikkatlice bakılmasında fayda vardır. Hamriyyât içerisinde doğa unsurlarına yer verilmesi, esasen alışılmadık bir durum değildir. Ne var ki bilindiği üzere kadim şairler, şarap temasını işlerken etraflarındaki doğal güzellikleri adeta bir arka plan olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda onlar tarafından başrol doğaya değil şaraba verilmekte, bazen de arka plana neredeyse hiç değinilmemektedir²². Oysa İbn Hafâce'nin dizelerinde şarap temasına değinildiğinde dahi tabiata verilen önemin son derece arttırılmış olduğu gözlemlenmektedir. Aşağıda aktaracağımız şiir, bu durumun bariz göstergelerindendir.

İbn Hafâce tarafından hamriyyât geleneklerinden alınarak tabiat şiirlerine uyarlanan

bakımından dolunay, diğer kadınlar da yıldızdır. Dolunay nerede yıldızlar nerede.”

²⁰ J. C. Bürgel, “Man, Nature and Cosmos as Intertwining Elements in the Poetry of Ibn Khafāja”, *Journal of Arabic Literature* 14 (1983), 39.

²¹ İbn Hafâce, *Divānu İbn Hafâce*, 136.

²² Örneğin; bk. Esat Ayyıldız, “Hassân b. Sâbit'in Methiyeleri”, *ICHES Uluslararası İnsani Bilimler ve Eğitim Bilimleri Kongresi*, ed. Meriç Eraslan (İzmir: Asos Yayınevi, 2019), 290-292.

bir başka kullanım, vücut organlarının tasvirine ilişkindir. Malum olduğu üzere, Ebû Nuvâs (ö. 198/813 [?]) gibi hamriyyât sanatının büyük ustalarının kasidelerinde, şarap sunumu yapan sakilerin ve cariyelerin vücutları genellikle bahis konusu edilmektedir²³. Oysa İbn Hafâce'nin bazı tabiat şiirlerinde, mevzu vücut organlarına getirildiğinde, bizzat doğanın kendisinden bahsedilmektedir. Örneğin; *gûlâmın* kalçalarının yerine tepenin kalçalarına, cariyenin belinin yerine vadinin beline değinilmektedir. İçki âlemlerinde müzik yapmakla görevli olan şarkıcıların yerini ise güzel ötüşleriyle insanları mesut eden kuşlar alacaktır:

1. أَذِنَ الْغَمَامُ بِدَيْمَةٍ وَعُقَارٍ فَاَمْزُجْ لُجَيْنًا مِنْهَا بَنْضَارٍ
2. وَارْبَعٌ عَلَى حُكْمِ الرِّبْعِ بِأَجْرٍ هَزَجِ النَّدَامَى مُفْصِحِ الْأَطْيَارِ
3. مَتَقَتَّمِ الْأَحْطَاظِ بَيْنَ مُحَاسِنٍ مِنْ رَدَفِ رَايِيَّةٍ وَخَصَرٍ قَرَارِ
4. نَثَرْتُ بِجِجَرِ الرُّوْضِ فِيهِ يَدُ الصَّبَا دُرَّرَ التَّيْسُ دَرَاهِمَ الْأَنْوَارِ
5. وَهَفَّتْ بِتَغْرِيدٍ هُنَالِكَ أَيْكَةٌ خَفَّاقَةٌ بِمَهَبِ رِيحِ عَرَارِ
6. هَزَّتْ لَهُ أَعْطَافَهَا وَلَرَبَّيَا خَلَعَتْ عَلَيْهِ مُلَآءَةَ النُّوَارِ²⁴

“1. Bulutlar yağmur ve şarap duyurusu yaptılar. Öyleyse bu ikisinin gümüşünü saf altınla karıştır!”

2. Kumluk bir alanda, ilkbaharın hükmünün altında, içki arkadaşlarının ve fasih kuşların cıvıladığı (yerde) konakla...

3. ...Tepenin kalçalarının ve vadinin belinin güzellikleri arasında bakışları dağıtarak (yap bunu).

4. (Görüyorsun ki) saba rüzgârının eli, çayırın kucığına çiy incileri ve çiçek dirhemleri saçmıştır.

5. Orada kuş ötüşüyle ağaçlar dalgalanmış, ‘arâr (bitkisinin kokusunu taşıyan) rüzgâr esinti(leri)yle sallanmıştır.

6. (Adeta bir cariyeymişçesine) onun için yanlarını (yani dallarını) sallamış ve ona çiçeklerden bir pelerin giydirmiştir.”

Bu bağlamda son olarak, İbn Hafâce'nin tabiat şiirlerindeki yeniliklerine ve

²³ Ebû Nuvâs, *Dîvânü Ebî Nuvâs*, thk. İskender Âsâf (Mısır: Maṭba‘atu'l-‘Umûmiyye, 1898), 245-246.

²⁴ Şehabettin Ahmed b. Muhammed el-Makarrî, *Nefḥu'l-ṭîb min ğusni'l-Endelusi'r-raṭîb*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1997), 3/201.

seleflerinden miras aldığı kullanımlarına ilişkin, Nevzat H. Yanık'ın kayda değer bazı bulgularına değinmek doğru olacaktır. Yanık'ın belirttiğine göre, İbn Hafâce'nin methiye şiirlerinde tabiat temalarından yararlanması, önceki şairlerden miras alınan bir gelenektir. Endülüs şairlerinin mersiye şiirlerinde doğayı ağlayış ve kederle iç içe geçmiş şekilde kullanmaları ise yeni ve tuhaf karşılanacak bir durum olarak görülmektedir. Bu yeni üslubun İbn Hafâce tarafından da kullanıldığı gözlemlenmektedir. Daha sonra söz konusu kullanım, İbnu'z-Zekâk tarafından devam ettirilecektir. Tabiatın gazelle, nesib ve şarabın ise mersiyeyle mezcedilmesi buluşunun sahibi, İbn Hafâce'dir. Keza Doğulu şairlerin ve Endülüs'ün bazı şairlerinin, bizzat ağaç betimlemesi yapmaya çalışmadıkları; lakin İbn Hafâce'nin bu alanda yaratıcılık sergileyen şairlerin başında geldiği söylenmektedir. Endülüs şairlerinin çiçekleri bir kasidede yahut tabloda topluca işlememiş olmalarına karşın, İbn Hafâce'nin en azından iki çiçeği aynı tabloda işlediği gözlemlenmektedir²⁵.

3. İbn Hafâce'nin Bitki ve Meyveleri Konu Edinen Şiirleri

İbn Hafâce'nin tabiat şiirlerindeki canlı unsurları oluşturan figürler, tahmin edileceği üzere, bitkiler ve meyvelerdir. Zira çorak ve dağlık arazilerde dahi bir şekilde yaşama tutunabilen doğanın bu çetin organizmaları, jeolojik unsurların merkeze alındığı şiirlerde bile anlatımın zenginleştirilmesi için ideal bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabiat şiirlerinde daha çok turunc ve portakal ağaçlarını konu edinen İbn Hafâce, elma motifini, diğer şairler tarafından yeğlenmesine rağmen, kullanmamayı tercih etmiştir. Öte yandan bazen meyvelerin mukayesesine girişmekte, nar ile üzümü, incir ile *beles* tabir edilen bir meyveyi kıyaslamaya koyulmaktadır²⁶. Ayrıca bu bağlamda, Şemuel ha-Nagid (ö. 447/1056) gibi dönemin Yahudi şairleriyle İbn Hafâce arasında bazı etkileşimlerin yaşandığı da anlaşılmaktadır²⁷. İbn Hafâce'nin şiirlerinde kullandığı çiçeklerin arasında, reyhan, gül, nilüfer, nergis, papatya ve şakayık; meyvelerin arasındaysa narenciye, üzüm, incir ve nar sayılabilir²⁸. *Erâk* ağacı, İbn Hafâce'nin şiirlerinde sıklıkla kullanılan başka bir motiftir. Onun bu kullanımı, Doğu şiirine, özellikle de Câhiliye şiirine yapılan bir atıf olma özelliğindedir²⁹.

İbn Hafâce'nin tabiata, bilhassa da nebatata bakışının idrak edilebilmesi için, pek erken bir dönemde, henüz İslam öncesinde şiirsel açıdan gelenekselleşmiş olan "kadın" algısının doğru şekilde anlaşılması önemlidir. Kadınlar, Câhiliye şairlerinin ve haleflerinin nazarında değerli bir konuma sahiptir. Dolayısıyla güzel bir sevgili, erken dönem şairlerinin idealleştirdiği bir güzellik ve beğeni kıstası haline gelmiş bulunmaktadır. Daha sonraları çok temalı geleneksel kaside yapısının tematik açıdan bağımsızlığını kazanmasıyla, artık şiirin tek teması haline gelen belli başlı motifler, başrolü elde etmeleriyle birlikte, adeta bir

²⁵ Yanık, *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*, 28-31, 36-37, 40, 58, 65.

²⁶ Meyve mukayesesini içeren bir şiir örneği için, bk. Rahmi Er, "İki Endülüs Şairi: İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce", 117.

²⁷ Arie Schippers, "Short Poems in Andalusian Literature Reflections on Ibn Hafâga's Poems About Figs", *Quaderni di Studi Arabi* 5/6 (1987-1988), 709.

²⁸ Bk. İbn Hafâce, *Divânü İbn Hafâce*, 7-334.

²⁹ J. A. Abu-Haidar, *Hispano-Arabic Literature and the Early Provençal Lyrics* (Londra-New York: Routledge, 2001), 143.

kadınmışçasına kıymet görmeye başlayacaktır. Örneğin; İbn Hafâce'nin tabiat şiirlerine bakıldığında, temasından haz duyduğu bahçelerin, genç kızlara benzetildiği gözlemlenmektedir. Bahçenin çiçekleri bu genç kızın takılarıyla, dalları ve gövdeleri ise insan uzuvlarıyla özdeşleştirilmektedir. İbn Hafâce'nin nazarında bahçenin bir dans sahası ve şarkı meclisi olduğu anlaşılmaktadır³⁰. Şairin incir ağacına ilişkin kısa bir şiiri, doğa unsurlarıyla sevgilinin nasıl özdeşleştirildiğinin görülmesi açısından güzel bir misaldir:

1. "أَمَّا وَاهْتِصَارِ عُصُونِ الْبَلَسِ وَقَدْ قَلَصَ الصُّبْحُ ذَيْلَ الْغَلَسِ

2. وَمَالَ يَسِيلُ جَنَى شَهْدِهِ كَمَا سَالَ رِيْقُ حَبِيبِ نَفْسِ

3. لَقَدْ سَاقَ مِنْ رَائِقِ الْمَجْتَلَى شَوِيَّ الْجَنَى مُسْتَطَابَ النَّفَسِ

4. فَهَمَّثْتُ لَهُ بِبَيَاضِ الثُّغُورِ وَأَحْبَبْتُ فِيهِ سَوَادَ اللَّعْسِ³¹

"1. İncir ağacının ("beles" tabir edilen cinsinin) dallarını bükelim. Sabah, gece karanlığının elbisesini büzmüştür.

2. Uyuyan sevgilinin (ağzından) salya akması gibi, balının devşirilmesi de akmanın eşiğindeydi.

3. Hoş kokulu nefesiyle ve zahir olan duru yüzüyle lezzetli hasada (doğru ben) cezbetti.

4. Ben ağızların beyazlığına tutuldum ve dudakların siyahlığını sevdim."

4. İbn Hafâce'nin Meteorolojik Olayları Konu Edinen Şiirleri

Meteorolojik hadiseler, tabiatın insanları tarih boyunca en çok etkileyen yönlerinden birisi olagelmıştır. Zira bu doğal ve ani yağışlar, kimi durumlarda öngörülemez oluşu, bereketliliği ve yıkıcılığıyla, insanların daima ilgisini çekmiştir. Canlıların hayatını direkt olarak etkileyen meteoroloji, İslam öncesinden itibaren şiirlerde oldukça önemli bir kullanım alanı bulmayı başarmıştır. İbn Hafâce'nin manzumelerine bakıldığında, söz konusu doğa fenomenlerinin oldukça etkileyici ve özgün şekilde anlatıldığını görmek mümkündür. Örneğin; dolu yağışını konu edindiği bir şiirinde, dolu tanelerini toprağın boynunu süsleyen mücevherata benzetmekte, yağışın tahrip gücüne değinmekte ve kişileştirilmiş yeryüzünün bu yağışa nasıl güldüğünü anlatmaktadır. Müteakiben dolunun korku uyandırıcı yönüne işaret etmekte ve bu kez havayı kişileştirerek onu dik dik bakan çatık kaşlı birisine benzetmektedir. İbn Hafâce'nin en can alıcı ifadesi, bu kısa şiirinin son dizesinde yer almaktadır. Nitekim burada, göğün gazabına uğrayan yeryüzü, zina etmiş bir kadına

³⁰ Hayati Öncel, "İbn Hafâce'nin Şiirlerinde Tasvir", 122.

³¹ İbn Hafâce, *Divânu İbn Hafâce*, 177.

benzetilmektedir. Aşağı doğru dolu yağdıran gökyüzü ise zaniyeyi işlediği cürüm nedeniyle recmeden kişilerle özdeşleştirmektedir. Söz konusu şiir, kişileştirme gibi İbn Hafâce tarafından sıkça kullanılan alışıldık yöntemleri içermesine rağmen, buradaki anlatımın son derece orijinal fikirler ihtiva ettiği açıkça görülebilmektedir:

1. "يَا رَبِّ قَطْرِ جَائِدٍ حَلَّى بِهِ نَحَرَ الثَّرَى بَرْدٌ تَحْدَرُ صَائِبٌ
عَشَى الْبِلَادَ بِهِ عَذَابٌ ذَائِبٌ
نُتِرَتْ بِهَا وَالْجَوْجُ هَمٌّ قَاطِبٌ
فَكَأَنَّهَا زَنَتْ الْبَسِيطَةُ تَحْتَهُ
فَكَأَنَّهَا زَنَتْ الْبَسِيطَةُ تَحْتَهُ
فَكَأَنَّهَا زَنَتْ الْبَسِيطَةُ تَحْتَهُ
فَكَأَنَّهَا زَنَتْ الْبَسِيطَةُ تَحْتَهُ"

"1. (Aşağı doğru) süzülen dolu (yağışı), toprağın boynunu nice sert damlacıkla (inci gibi) süslemiştir.

2. Donmuş su, geniş yataklı vadilere çakıl taşı atmaktadır. Onunla yurdu eriyici bir azap kaplamıştır.

3. Yıldızların (ipi koptuğu için) saçılan kolyelerine yeryüzü gülüyor. (Çünkü yerdeki dolu taneleri, gülünce ortaya çıkan dişler gibi görünüyor. Buna mukabil) hava çatık kaşlı ve ters ters bakıyor.

4. Sanki yeryüzü aşağıda zina yapmış bir (kadın), bulutlar da aşağı çakıl taşı atarak onu recmediyor."

5. İbn Hafâce'nin Coğrafi Motifleri Konu Edindiği Şiirleri

Kadim Arap şairleri, hayatta kalabilmek için yön bulma yeteneklerine bel bağlayan ve çoğu zaman göçebe hayatı sürdüren bir kavme mensuptur. Bu yüzden Araplar coğrafyalarına ve çevrelerine duydukları ilgiyi şiirlerine de geniş ölçüde yansıtmışlardır. Gelenek Endülüs'te bozulmamış, İbn Hafâce tarafından ırmak, dağ ve vadi gibi çeşitli coğrafi unsurlara ilişkin şiirler nazmedilmiştir. Bitkilerde olduğu gibi, coğrafi unsurların ana motif olduğu manzumelerde de kadınlara yapılan atıflar dikkat çekmektedir. Örneğin; geniş yataklı düz bir vadide akan isimsiz bir nehrin konu edildiği bir şiirde, nehir güzel bir kadının lezzetli dudaklarından daha hoş bulunmaktadır. Irmağın eğilimleri bir bileziğe benzetilmekte ve çiçekler tarafından sarmalandığı anlatılmaktadır. Daha sonra ırmağın betimlenmesinde makrokozmetik unsurlardan yararlanılmakta ve manzara Samanyolu'na benzetilmektedir. Ardından betimlemeler birden bire dünyevileşmekte ve nehir bu kez elbiselerde kullanılan insan mamulü bir diskle teşbih edilmektedir. Irmağı çevreleyen dallar

³² İbn Hafâce, *Divânu İbn Hafâce*, 29.

ise kirpiklere, diğer bir deyişle bir insan uzvuna benzetilmektedir. Beşinci dizede şair içki arkadaşlarının ellerini sarıya boyayan şaraplardan söz ederek şiirine ufak bir *hamriyyât* havası katmaktadır. Şarabın eli nasıl sarıya boyadığı şiirde anlatılmamaktadır; ama güneş ışınlarının kadehe vurmasıyla, nedimlerin elinde meydana gelen renk değişimlerinin ima ediliyor olması muhtemeldir. Zira altıncı dizede tekrar bir renk oyunu konu edinilmekte ve güneş ışınlarının gümüşü suya vurmasıyla zahir olan görsel şölen anlatılmaktadır:

1. "لِلَّهِ نَهْرٌ سَالٌ فِي بَطْحَاءٍ أَشْهَى وَرُوداً مِنْ لَمَى الْحَسَنَاءِ
2. مُتَعَطِّفٌ مِثْلَ التَّيَّوَارِ كَأَنَّهُ وَالزَّهْرُ يَكْنُتُهُ مَجْرُ سَاءِ
3. قَدْ رَقَّ حَتَّى ظَنَّ قُرْصاً مُفْرَغاً مِنْ فَضَّةٍ فِي بُرْدَةِ خَضِرَاءِ
4. وَغَدَتْ تَحْتَهُ بِهِ الْغُصُونُ كَأَنَّهَا هُدْبٌ يَحْتَفُ بِمَقَالَةِ زَرْقَاءِ
5. وَلَطَّالاً عَاطِيَتْ فِيهِ مُدَامَةً صَفْرَاءُ تَخْضِبُ أَيْدِيَ التُّدْمَاءِ
6. وَالرَّيْحُ تَعَبَتْ بِالْغُصُونِ وَقَدْ جَرَى ذَهَبُ الْأَصِيلِ عَلَى لُجَيْنِ الْمَاءِ"³³

"1. Aman Allah'im! Ne nehir ama! Geniş yataklı düz vadide akar; güzel bir kadının (dudaklarının) kırmızılığından daha lezzetlidir.

2. Bilezik gibi bükülmüş, çiçekler tarafından sarmalanmıştır. Adeta semanın Samanyolu'na benzemektedir.

3. (Bu nehir), yeşil bir elbise(ye yerleştirilmiş) gümüşten mamul bir disk sanılacak kadar narindir.

4. Dallarla kuşatılmıştır; adeta uzun kirpiklerle çevrelenmiş mavi bir göz küresi gibidir.

5. İçki arkadaşları(m)ın ellerini boyayan sarı şaraplardan orada ne kadar da çok içmişliğim vardır!

6. ...Rüzgâr dallarla oynarken ve gurup vaktinin altuni (rengi), gümüşü suyun üzerine vurmuşken."

6. İbn Hafâce'nin Varoluş Temalı Melankolik Bir Tabiat Şiiri

İbn Hafâce'nin özgünlüğü, imgeleriyle meydana getirdiği doğal karşıtıklarda ve tabiatın farklı işlevlerini bir araya getirme biçiminde aranmalıdır. Örneğin; tabiat şiirlerini,

³³ İbn Hafâce, *Divânu İbn Hafâce*, 13-14.

insan vücudundan yahut vücudun bir uzvundan alınmış insicamlı metaforlar aracılığıyla şekillendirdiği gözlemlenmektedir. Böylelikle metaforik ve kişileştirici bir kompozisyon tarzı husule gelmektedir. Hatta çoğu zaman metaforları fazlaca kullanması nedeniyle, esasen betimlediği nesne silikleşebilmektedir. Bu bağlamda, bilhassa İbn Hafâce'nin "Dağ" adıyla bilinen şiirini zikretmek gerekir. Bahsi geçen dağ, kendisiyle kısa bir süre kalan ziyaretçilerine yaşam dersleri veren kişileştirilmiş bir motiftir. Şairin bu özgün kasidesi son derece beğenilmektedir³⁴. Kasidede geleneksel imgelerle birlikte yeni anlamların da meydana getirildiği anlaşılmaktadır³⁵. Hakikaten de İbn Hafâce'nin bu kasidesinde, kişileştirme sanatı en ala şekliyle tezahür etmektedir. Özellikle şiirin sonunda, ayrılmak üzere olan yolcu dağla vedalaştığında, duygulanım doruk noktasına ulaşmaktadır:

1. بَعِثِكَ هَل تَدْرِي أَهْوَجُ الْجَنَائِبِ تَحْبُّ بِرَحْلِي أَمْ ظُهُورُ النَّجَائِبِ
2. فَلَمْ لَحْتُ فِي أُولَى الْمَشَارِقِ كَوَكْبًا فَأَشْرَقْتُ حَتَّى جِئْتُ أُخْرَى الْمَغَارِبِ
3. وَحِيدًا تَهَادَانِي الْفَيَافِي فَأَجْتَلِي وَجَوْهَ الْمَنَآيَا فِي قَنَاعِ الْغِيَاهِ
4. وَلَا جَارَ إِلَّا مِنْ حُسَامٍ مُضْمَمٍ وَلَا دَارَ إِلَّا فِي قُتُودِ الرِّكَائِبِ
5. وَلَا أَنْسَ إِلَّا أَنْ أَضَاجِكَ سَاعَةً تُغَوِّرُ الْأَمَانِي فِي وَجْهِهِ الْمَطَالِبِ
6. وَلَيْلٍ إِذَا مَا قُلْتُ قَدْ بَادَ فَاِنْقَضَى تَكْشَفُ عَنْ وَعْدٍ مِنَ الظَّنِّ كَاذِبِ
7. سَعَبْتُ الدِّيَاجِي فِيهِ سُودَ ذَوَائِبِ لِأَعْتَبِقَ الْأَمَالَ بِيضَ تَرَائِبِ
8. فَمَزَّقْتُ جَيْبَ اللَّيْلِ عَنْ شَخْصٍ أَطْلَسِ تَطَلَّعَ وَضَّاحَ الْمُضَاجِكِ قَاطِبِ
9. رَأَيْتُ بِهِ قِطْعًا مِنَ الْفَجْرِ أَغْبَشًا تَأَمَّلَ عَنْ نَجْمٍ تَوَقَّعَ ثَاقِبِ
10. وَأَرَعَنْ طَمَاحَ الدُّوَابِّ بِادِخٍ يُطَاوِلُ أَعْنَانَ السَّمَاءِ بِغَارِبِ
11. يَسُدُّ مَهَبَّ الرِّيحِ عَنْ كُلِّ وَجْهَةٍ وَيَرْحَمُ لَيْلًا شُهِبَهُ بِالْمَنَازِكِ
12. وَقَوَّرَ عَلَى ظَهْرِ الْفَلَاةِ كَأَنَّهُ طَوَالَ اللَّيَالِي مُفَكِّرٌ فِي الْعَوَاقِبِ

³⁴ A. Schippers, "The Theme of Old Age in the Poetry of Ibn Hafāga", *Quaderni di Studi Arabi* 9 (1991), 143.

³⁵ Qasimova, *Ərəb Ədəbiyyatı: V-XIII Əsrlər*, 523.

13. يَلُوثُ عَلَيْهِ الْغَيْمُ سَوْدَ عَائِمٍ لَهَا مِنْ وَمِيضِ الْبَرْقِ حُمْرُ ذَوَائِبِ
14. أَصَحْتُ إِلَيْهِ وَهُوَ أَخْرُسُ صَامِتٍ فَحَدَّثَنِي لَيْلُ السُّرَى بِالْعَجَائِبِ
15. وَقَالَ أَلَا كَمْ كُنْتُ مَلَجًا فَاتِلٍ وَمَوْطِنُ أَوَاهٍ تَبَتَّلَ تَائِبِ
16. وَكَمْ مَرَّي مِنْ مُدْلِجٍ وَمُؤَوِّبٍ وَقَالَ يَظِلِّي مِنْ مَطِيٍّ وَرَاكِبِ
17. وَلَا ظَمَ مِنْ نُكْبِ الرِّيحِ مَعَاظِنِي وَزَاخَمَ مِنْ خُضْرِ الْبَحَارِ غَوَارِي
18. فَمَا كَانَ إِلَّا أَنْ طَوَّيْتُمْ يَدَ الرَّدَى وَطَارَتْ بِهِمْ رِيحُ التَّوَى وَالتَّوَائِبِ
19. فَمَا خَفَقُ أَيَّكِي غَيْرَ رَجْفَةٍ أَضْلَعُ وَلَا نَوْحُ وَزُقَى غَيْرَ صَرْخَةٍ نَادِبِ
20. وَمَا غَيَّضَ السُّلُوانَ دَمْعِي وَإِنَّمَا تَزَفْتُ دُمُوعِي فِي فِرَاقِ الصَّوَابِ
21. فَحَتَّى مَتَى أَبْقَى وَيُظْلَعُنْ صَاحِبُ أَوْدَعُ مِنْهُ رَاحِلًا غَيْرَ آيِبِ؟
22. وَحَتَّى مَتَى أَرَعَى الْكَوَاكِبَ سَاهِرًا فَمِنْ طَالِعِ أُخْرَى اللَّيَالِي وَغَارِبِ؟
23. فَارْحَمَكِ يَا مَوْلَايَ دَعْوَةَ ضَارِعِ يُمُدُّ إِلَى نَعْمَاكَ رَاحَةً رَاغِبِ
24. فَاسْمَعْنِي مِنْ وَعْظِهِ كُلَّ عِبْرَةٍ يَتَرَجَّمُهَا عَنْهُ لِسَانُ التَّجَارِبِ
25. فَسَلِّ بِمَا أَبْكِي وَسَرِّ بِمَا شَجَا وَكَانَ عَلَى عَهْدِ السُّرَى خَيْرَ صَاحِبِ
26. وَقُلْتُ وَقَدْ نَكَبْتُ عَنْهُ لِطِيَّةٍ: سَلَامٌ فَإِنَّا مِنْ مُقِيمٍ وَذَاهِبٍ³⁶

"1. Ömrüne ant olsun! Biliyor musun? Şiddetli güney rüzgârları mı yoksa soylu develerin sırtları mı benim eyerimi harekete geçiriyor?"

2. Doğunun başlarında şafak yıldızı olarak söker sökmez, şarkta doğdum

³⁶ İbn Hâfâce, *Divânu İbn Hâfâce*, 47-49.

ve garbın sonlarına doğru geliverdim.

3. ...Karanlığın maskesinin altında ölümün yüzlerini görünceye kadar, bir çölden diğerine geçerek ve de tek başıma...

4. ...Keskin kılıçlarla, ama komşu olmadan; deve eyerlerinin iskeletinde, ama evsiz...

5. ...Umutların ağızları isteklerin yüzlerindeyken, bir anlığına gülmemle, ama arkadaşsız...

6. ...Geçip bittiğini söylediğim zaman, bu zannı(mı)n yalancı bir vaat olduğunun ortaya çıktığı bir gecede...

7. ...*(İşte bu anlattığım), beyaz kaburga kemikleri olan umutları kucaklamak için siyah perçemli karanlığı çekip attığım (bir gecedir).*

8. Grimsi bir şahıs (belirecek) şekilde gecenin mintanını yırttım. Ağzı açık, çatık kaşlı bir halde zahir oldu...

9. ...Onda tan vaktinden karanlık bir parça gördüm. Parlak, keskin bir yıldıza ilişkin düşüncelere dalmıştı...

10. ...Ve de yüksek zirveli, gururlu ve ulvi perçemli bir dağa (ilişkin). (Öyle bir dağdı ki irtifasının yüksekliğinden), omzu gökyüzünün etrafındaki (bulutlarla) yarışıyordu.

11. Her yönden (gelen) rüzgâr(lar)ın esişinin önünü tıkıyor, geceleri omuzlarıyla yıldızları itiyordu...

12. ...Geniş düzlüklerin üzerinde vakur şekilde; sanki geceler boyunca akıbetlerin (nasıl olacağını) düşünüyormuşçasına.

13. Bulutlar onun üzerine siyah sarıklar gibi dolanmaktadır. Yıldırımların ışıltısından, kırmızı bukleleri vardır.

14. Samut ve dilsiz olmasına karşın, ben ona kulak verdim. Yolculuk gecesinde bana harika şeylerden bahsetti.

15. (Dedi ki): 'Ben kaç kez katil(ler) için sığınak; (kaç kez) ah çekmiş, münzevi tövbe-kâr(lar) için bir vatan olmuşumdur?

16. Gece yolculuğuna çıkan ve geri dönen kaç kişi benim yanıma uğramış, biniciler ve binekler gölgemde uyumuştur?

17. Sapan rüzgârlar böğürlerimi (kaç kez) tokatlamıştır? Yeşil denizler, kürek kemiklerimin arasını (kaç kez) sıkıştırmıştır?

18. Ölümün elinden başka onları dürebilecek bir şey yoktur. Onları (yalnızca) kaderin felaketleri ve uzaklığın rüzgârı alıp götürebilir.

19. Ağaçlarımın titremesi, kaburgaları(mı)n sarsılmasından başka bir şey değildir. (Üzerimde yaşayan) hayvanların iniltisi ise bir ağıtçının feryadıdır ancak!

20. Benim gözyaşımı teselli azaltmamıştır. Bilakis gözyaşlarım arkadaşları(mı)n ayrılığında tükenmiştir.

21. Bir dost(um daha yanımdan) ayrılırken, ben ne zamana kadar (bu halde) kalacağım? O dönmek üzere ayrılırken, ben (de tutmuş ona) veda ediyorum.

22. Geceleyin doğan sonra da kaybolan yıldızları, uyumaksızın ne zamana kadar gözleyeceğim?

23. Mevla'm! Senin lütfuna arzu elini uzatan ve (sana) yalvararak dua(eden bu kuluna) merhamet et!'

24. (İşte bu sözlerini sarf ettiği) vaazında, deneyimlerin(den hareketle konuşan) dilinin tercüme ettiği tüm ibretleri bana dinletmiştir.

25. (Gel gör ki) ağlatan şeyle teselli verdi; üzücü şeyle rahatlattı! Gece yolculuğu boyunca arkadaşların en hayırlısı oldu.

26. Yolculuğuma (yeniden koyulmak) için ondan ayrılarak dedim ki: '(Ayrılık) selamı (üzerine) olsun! Kimimiz kalır, kimimiz gider!'"

SONUÇ

İbn Hâfâce üstün şiirsel yeteneği sayesinde, ismini Endülüs'ün ve genel olarak tüm Arap edebiyatının en ünlü birkaç tabiat şairinin arasına yazdırmayı başarmıştır. Onun tabiat şiirlerine bu denli yoğunlaşabilmiş olması, züht hayatı yaşaması ve siyasetle fazla içli dışlı olmamasıyla ilişkilendirilmektedir. Endülüs'ün bahçwanı namıyla anılmasından da anlaşılacağı üzere, onun şiirsel üretkenliğinin en gelişkin mahsulleri tabiat şiirleridir. Tahayyülündeki Endülüs imgesi, gerçekten de cennetle özdeşleştirilmiş gibidir. Hatta şairin vatanını ilahî gücün vadettiği bir yurt gibi gördüğü, bazı şiirlerindeki kendi beyanlarından anlaşılmaktadır. İbn Hâfâce söylediği şiirleri sayesinde, Endülüs'ün büyüğü bir coğrafya olarak görülmesi kanaatinin beslenmesine de büyük katkılar sağlamış olmalıdır. Şiir sanatında, daha sonraları hafâci üslubu diye tabir edilecek bir stil bırakmış ve Endülüslü pek çok şairi etkilemiştir. Öte yandan İbn Hâfâce'nin şiirsel ilhamlarını daha çok Doğulu şairlerden aldığı gözlemlenmektedir. eş-Şerif er-Râdî, 'Abdu'l-Muhsin eş-Sûrî, Mihyâr ed-Deylemî, el-Buhturî ve eş-Şaneverî gibi şairlerin yanı sıra, yağmacı şairlerin şiirlerinden (şa'âlık) de etkilenmiş gibi görünmektedir.

İbn Hâfâce'nin şiirlerinde bazı belirgin kullanımlardan sıkça istifade edildiği gözlemlenmektedir. Bunların başında kişileştirme yahut teşhis sanatına verilen büyük önem gelmektedir. Şair dizelerinde bitkileri adeta bir insana yahut insanüstü bir varlığa

dönüştürmekte, cansız figürleri canlıymışçasına anlatmaktadır. Bu açıdan onun manzumelerinde önemli bir gelişimin husule geldiğini söylemek mümkündür. Nitekim seleflerinin şiirlerinde tabiat teması başka mevzuların arka planını süsleyen bir öge olarak kullanılmaktayken, İbn Hafâce'nin dizelerinde başrolü üstlenmektedir. Kimi durumlarda zahiri yönden ziyade batini yöne odaklanması, betimlediği motifin özlem, üzüntü ve melankoli gibi insana has duygularına ağırlık vermesi, bu durumu oldukça pekiştirmektedir.

İbn Hafâce'nin Endülüs tabiat şiirlerindeki ağırlığı, onun doğayı ele alışıyla bağlantılıdır. Gençlik ve yaşlılık, yaşam ve ölüm gibi konulara değinilmesi, varoluşsal sorunlardan dem vurulması ve bunların somutlaştırılması hususunda verilen emek, şairi ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmektedir. Dolayısıyla onun şiirlerinin ayırt edici yönünün, özgün ve derinlikli zihnini yansıtabildiği dizelerinde aranması daha doğru olacaktır. Keza makrokozmetik unsurların bir bahçede karşımıza çıkabilecek nesnelere yansıtılması, İbn Hafâce'nin dikkat çeken kullanımları arasındadır. Ancak süfli nesnelerin betimlenmesi için göksel cisimlere başvurulması, İbn Hafâce'nin yaşadığı çağa gelinceye kadar, sıkça işlenmiş bir teşbih olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Hafâce'den önce, bu minvaldeki kullanımların değerinin iyiden iyiye düşürüldüğü, hatta bir gözlemenin dahi ay ile teşbih edilebildiği bilinmektedir.

İbn Hafâce'nin şiir terazisinde *hamriyyât-ravdiyyât* kefelerinin sağladığı yeni denge, dikkat çekici hususlardan bir diğeridir. Klasik kasidelerde hamriyyât temasının arka planını oluşturmak için kullanılan tabiat unsurları, İbn Hafâce'nin şiirlerinde baskın tema hüviyetiyle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim artık onun manzumelerinde, şarap meclisini eğlendirmekle görevli olan müzisyenlerin yerini kuş sesleri, cariyelerin vücut organlarının betimlenmesinin yerini ise doğa parçalarının betimlenmesi almış durumdadır. Dolayısıyla İbn Hafâce'nin bazı şiirlerinde, güzel bir cariyenin belindense vadinin beline, cariyenin kalçalarındansa tepenin kalçalarına önem verildiği gözlemlenmektedir. Tabiat şiirlerinin, yenilikler açısından fazla umut vadeden bir konu olmadığı ortadadır. Mamafih İbn Hafâce'nin özgün kullanımları sayesinde, özellikle şiirlerinin satır aralarında, bu sanat dalına unutulmaz katkılar sağladığı ve şiir sanatındaki üstünlüğünü yeterince gösterebildiği söylenebilir.

Kaynaklar

- Abbâs, İhsan. *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî: 'Aşru'î-Tavâ'if ve'l-Murâbiîn*. Amman: Dâru's-Şurûk, 1997.
- Abu-Haidar, J. A.. *Hispano-Arabic Literature and the Early Provençal Lyrics*. Londra-New York: Routledge, 2001.
- Ayyıldız, Esat. "et-Tayyib Sâlih'in "Mevsimu'l-Hicre İle's-Şemâl" Adlı Romanının Tahlili".

- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 58/1 (2018), 662-689.
- Ayyıldız, Esat. "Hassân b. Sâbit'in Methiyeleri". *ICHES Uluslararası İnsani Bilimler ve Eğitim Bilimleri Kongresi*. ed. Meriç Eraslan. 286-298. İzmir: Asos Yayınevi, 2019.
- Bürgel, J. C.. "Man, Nature and Cosmos as Intertwining Elements in the Poetry of Ibn Khafāja". *Journal of Arabic Literature* 14 (1983), 31-45.
- Dayf, Şevki. *el-Fennu ve mezâhibuhu fî ş-ş-i'ri'l-'Arabî*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 11. Basım, Tarihsiz.
- Ebû Nuvâs. *Dîvânü Ebî Nuvâs*. thk. İskender Âsâf. Mısır: Maṭba'atu'l-'Umûmiyye, 1898.
- Er, Rahmi. "İbn Hafâce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Er, Rahmi. "İki Endülüs Şairi: İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce". *DTCF Dergisi* 35/2 (1991), 87-125.
- Foulon, Brigitte. "Les representations paysageres dans la poesie descriptive d'Ibn Ḥafāğa: Analyse de la structure hypsométrique du paysage et de l'action des météores". *Arabica* 51/1 (2005), 66-108.
- van Gelder, G. J. H.. "Nature, in classical poetry". *Encyclopedia of Arabic Literature*. ed. Julie Scott Meisami - Paul Starkey. 2/582-584. Londra-New York: Routledge, 1998.
- de la Granja, F.. "Ibn Khafādja". *The Encyclopaedia of Islam*. 3/822-823. Leiden: E. J. Brill, 1986.
- İbn Ḥafâce. *Dîvânü İbn Ḥafâce*. thk. Abdullah Sende. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1427/2006.
- Jayyusi, Salma Khadra. "Nature Poetry in al-Andalus and the Rise of Ibn Khafāja". *The Legacy of Muslim Spain*. ed. Salma Khadra Jayyusi. 367-397. Leiden: E. J. Brill, 1992.
- Liebhaber, Sam. "al-Shanfarâ and "The Mountain Poem" of Ibn Khafāja: Some Observations on Patterns of Intertextuality". *Journal of Arabic Literature* 34/1/2 (2003), 107-121.
- el-Makarrî, Şehabettin Ahmed b. Muhammed. *Nefḥu'l-ḥib min ğusni'l-Endelusi'r-raḥîb*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1997.
- Meddeb, Abdelwahab. *Islam and the Challenge of Civilization*. çev. Jane Kuntz. New York: Fordham University Press, 2013.
- al-Nowaihi, Magda M.. *The Poetry of Ibn Khafājah: A Literary Analysis*. Leiden-New York-Köln: E. J. Brill, 1993.
- Öncel, Hayati. "İbn Ḥafâce'nin Şiirlerinde Tasvir". *İ. Ü. Şarkiyat Mecmuası* 23 (2013), 115-144.
- Öncel, Hayati. *İbn Ḥafâce (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiiri)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Qasimova, Aida. *Ərəb Ədəbiyyatı: V-XIII Əsrlər*. Bakü: Qasimova A.Ş., 2019.
- er-Râfi'î, Mustafa Sadık. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. haz. Abdullah el-Munşâvî – Mehdi el-Behkîrî. 2 Cilt. Mansûre: Mektebetu'l-İmân, Tarihsiz.
- Scheindlin, R. P.. "Ibn Khafāja, Abū Ishāq İbrāhīm". *Encyclopedia of Arabic Literature*. Ed. Julie Scott Meisami - Paul Starkey. 1/342-343. Londra-New York: Routledge, 1998.
- Schippers, A.. "The Theme of Old Age in the Poetry of Ibn Hafāğa". *Quaderni di Studi Arabi* 9

- (1991), 143-160.
- Schippers, Arie. "Short Poems in Andalusian Literature Reflections on Ibn Ḥafāğa's Poems About Figs". *Quaderni di Studi Arabi* 5/6 (1987-1988), 708-717.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des arabischen Schrifttums*. 17 Cilt. Leiden: E. J. Brill, 1975.
- Toprak, M. Faruk. *Endülüs Şiirinde Mersiye*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Toprak, M. Faruk. *Endülüs Şiirinde Mersiye*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Yanık, Nevzat H.. *Arap Şiirinde Tasvir (Cahiliye – Abbasiler)*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2010.
- Yanık, Nevzat H.. *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*. Erzurum: Fenomen Yayınları: 2019.
- Yaqub, Nadia. "Some of Us Must Depart: An Intertextual Reading of the Mountain Poem By Ibn Khafājah". *Journal of Arabic Literature* 30/3 (1999), 240-257.
- ez-Zehebî, Ebû 'Abdillāh Şemsaddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lāmi'n-nubelā'*. 18 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ḥadis, 1427/2006.

The Nature Poetry of the Andalusian Poet Ibn Khafādja

Abstract

Abū Ishāq Ibrāhīm b. Abī al-Faṭḥ Ibn Khafādja, who developed nature poetry to a great level of composition, was one of the most renowned poets of al-Andalus. Ibn Khafādja was born in 450/1058 in Djazira Shuḡr where he spent most of his life. He was wealthy enough to not compose panegyrics for important men or patrons in order to get some favor from them. Therefore he could find enough time and energy to focus on the nature poetry. He is considered the most prominent of the many poets of al-Andalus who composed nature poetry. His original and beautiful descriptions of mountains, rivers, streams, gardens, trees, fruits and flowers won him the soubriquet of al-Djannān (the gardener). He was also nicknamed al-Ṣanaḡbarī of al-Andalus. Ibn Khafādja drew much of his inspiration from his predecessors such as al-Buḥtūrī, al-Ṣanaḡbarī, al-Sharīf al-Raḡī, ‘Abd al-Muḥsin al-Ṣūrī and Miḡyar al-Daylamī. On the other hand he influenced his successors such as his nephew Ibn al-Zaḡḡāk. The theme of the nature dominates his diwan, which was compiled by the poet himself at the age of sixty-four in his own idiosyncratic way. Ibn Khafādja generally personalizes the nature in his poetry and concentrates on human feelings such as missing, sadness, homesickness, and melancholia. Nature was used as main theme in his poetry, not as a background for scenes of love, carouse or journey. It is possible to say that he is an important representative of rawḡdiyyāt poetry in al-Andalus because he deals with the theme of garden. One of Ibn Khafādja’s greatest advantages was that he lived in al-Andalus, which had a truly wonderful nature. The gardens of al-Andalus were seen as a well-deserved reward for the desert dwellers, who have crossed North Africa to settle in a warmer climate. It is obvious that Spain was considered by the Arabs as a reflection of the divine heaven on earth. In one of his poems, Ibn Khafādja advises the people of al-Andalus not to be afraid of going to hell, because it is not possible to go to hell after the paradise. It is possible to say that Ibn Khafādja is the harbinger of a new beginning in Andalusian poetry. According to some literary historians, his change in Andalusian poetry is linked to his perception of nature or his particular approach to the world. Ibn Khafādja’s approach to major existential problems such as youth and old age, life and death, and his tendency to concretize them are extremely striking. This existential attitude reflects an original, rich and profound mind in his more sophisticated poems. Likewise, Ibn Ibn Khafādja’s uniqueness in this matter has a privileged position in terms of vocabulary, style and syntax. In this study, nature poetry of Ibn Khafādja and his poetical style are examined with a scientific method. In addition to this, a number of examples of his outstanding poems are given.

Keywords: Arabic Language and Literature • Ibn Khafādja • Nature Poetry • Literature of al-Andalus • Andalusian Poetry.